

GÜRCİSTAN SINIRINDA KURTKALE

Uzm. Ali Murat AKTEMUR

Anadolu'nun çeşitli uygarlıklar tarafından sık sık el değiştirmesi, onun hemen hemen bütün stratejik noktalarının kalelerle güvenlik altına alınmasını sağlamıştır. Uygarlıkların kurucuları hakim oldukları bölgelerde, güvenlik açısından önem arzeden yerlere, imkanları nisbetinde kaleler inşa etmişlerdir.

Bunlardan biri de Çıldır'a yaklaşık 36 km. kuzeydoğuda, Gürcistan sınırında yer alan Kurtkale'dir. Kale, Kurtkale Nahiyesi'nin 1 km. güneyinde olup, Kura Nehri'nin üç yanını oldukça derin bir yataktan dolaşarak aktığı sarp bir yarımada üzerinde yer alır (Resim: 1). Kurtkale, Çıldır'ın 1.5 km. kuzeydoğusundaki Şeytan Kalesi'ne de 35 km. kuzeydoğudadır (Çizim: 1).

TARİHÇE: Yakınındaki nahiyeye de adını veren Kurtkale'nin tarihi ve adını nerden aldığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yörenin tarihi hakkında bilgi veren kaynaklarda, kalenin adının bile geçmemesi, yapının adı ve tarihi konusunda kesin ve net bir sonuca ulaşmamızı güçleştirmektedir.

Kale, kuzey tarihi bilinmemekle birlikte, konum, mimari ve teknik özellikler bakımından Urartu kalelerinin özelliklerini hatırlatmaktadır.

Hititler yıkıldıktan sonra Çıldır ve çevresinin de içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartular, başkent Tuşpa (bugünkü Van) olmak üzere bir krallık kurarak, uzun bir süre egemen olmuşlardır. Kral Menua döneminde (M.Ö. 810-785) Çıldır, Urartular'ın Ukhimeani Beyliği 'nin merkezi başkenti olmuştur.¹

Çevrede Urartu hakimiyetinin sürdüğü dönemde, askeri, ekonomik, ulaşım yönlerinden önemli noktalarda, yerleşim merkezlerine, yönetim birimlerine bağlı kaleler yapılarak askeri güvenlik sağlanmıştır. Kurtkale de bu dönemde Ukhimeani (bugünkü Çıldır) adlı başkent için güvenliği için yapılmış bir kale olmalıdır. Konum açısından bakıldığında Kurtkale'nin, boğazı ve sınırı güvenlik altına almak için konumlandırılmış bir savunma yapısı olduğu, merkeze yapılabilecek saldırıların kuzeydoğudan gelenini merkez yakınındaki Şeytan Kalesi'ne gelmeden önce sınıra yakın yerde durdurabilmek amacıyla inşa edildiği, bir bakıma da ön karakol vazifesi üstlendiği akla gelmektedir.

Yöre halkına göre, Kale adını kuzeydeki girişin solunda yer alan kurt figüründen almıştır. Kaleye adını veren bu figürün Türk kaynaklı

* Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Öğretim Elemanı

¹ F. ABABAY.; Çıldır Tarihi, Ank., 1987, s.26. ; F. KIRZIOĞLU; Kars Tarihi, C.1, İst. 1953, s. 21.

olması² ve büyük bir ihtimalle de Selçuklu döneminde işlenmiş olması gerekir (Resim:2). Çünkü Selçuklular, Anadolu'da fethettikleri dağlara, ırmaklara, tarihi eserlere, yerleşim yerlerine özellikle Türk adı verme siyaseti gütmüşlerdir.

KONUM VE MİMARİ

Kale, Kura Nehri'nin üç yanını oldukça derin bir yataktan dolaşarak aktığı sarp bir yarımada üzerine inşa edilmiştir. Kayalık alan üzerinde sağlam bir görünüm arz etmektedir.

Büyük ölçüde harap olan yapının, bir iç kale ve bir dış kaleden oluştuğu anlaşılmaktadır. Yıkık durumdaki giriş, kuzey yöndedir (Resim:3). Girişin solunda, büyük çokgen blok taşlardan örülmüş kriklopik duvarda, üçgen biçimli taş üzerinde doğu yöne bakan kurt figürüne yer verilmiştir (Resim:2). Kaleye adını veren bu figür, adeta girişte nöbet tutan ve doğudan gelen saldırıları gözetken bir askeri andırır.

Günümüzde Kale'nin beden duvarlarının üst kısımları, girişleri ve burçları yıkılmış olup, sadece giriş kısmında sağlam kalan duvarın üstündeki iki siper ayaktaadır (Resim:4). Bunlar üçgen biçiminde öne taşırılmış olup, Şeytan Kalesi'ndeki mazgal siperleriyle aynı özelliktedirler.

Kalenin güneybatı yönünde, bulunduğu konumu sınırlayan Kura Nehri ile bağlantısı olan bir de gizli su yolu bulunmaktadır (Resim:5). Urartu kalelerinde genel özellik olarak karşılaştığımız bu husus, su ihtiyacının güvenlik içinde giderilebilmesiyle bağlantılıdır. Bu şekilde temin edilen su, kalenin içindeki bir sarnıçta muhafaza edilip, ihtiyaç duyuldukça kullanılmaktaydı. Şeytan Kalesi'nde de böyle bir sarnıç mevcuttur. Ancak Kurtkale'nin sarnıcı günümüzde kapanmış olup, sadece izleri mevcuttur.

Yapı içinde, bir giriş ve bir apsise sahip şapel bulunmaktadır. Bizans döneminde eklendiği tahmin edilen şapelin, duvarlarının fresko tekniğinde resimlerle süslü olduğu anlaşılır (Resim:6).

Kale bünyesinde, yine temel izleri mevcut çeşitli birimler bulunmaktadır ki, bu birimlerin malzeme deposu, erzak deposu gibi çeşitli ihtiyaçları karşılamak için yapılmış birimler olduğu akla gelir. Yapıda, moloztaş malzeme ve Horasani harç kullanılmıştır.

Yapının güneydoğu eteğinde ayrıca yuvarlak planlı, sarnıcı andıran, eşit bölüntülere sahip bir kalıntı bulunmaktadır (Resim:7). Başlangıçta sarnıç olduğunu düşündüğümüz bu kalıntının, yuvarlak kemerli girişle öne açıldığı ve duvarlarının devam ettiği tarafımızdan görülmüştür (Resim:8). Böylece bir yapının harap olan kalıntısı olduğu kanısına varılan

² Kurt Figürü, İslam Öncesi Türk sanatlarında (maden . ahşap v.b.) karşımıza çıkmakta olup, Şamanist İnançta bir figürdür. İslami devirdeki figür nedeniyle daha çok sivil mimaride özellikle kale. sur. köprü gibi yapılarda karşımıza çıkmaktadır.

bu yapı, halk tarafından hamam olarak bilinmektedir. 1987'deki sel baskınına kadar hamamın ayakta olduğu, sel baskınından sonra bu kısmının ayakta kaldığı belirtilmektedir. Devam eden duvar izleri ve sel yatağı da bunu doğrulamaktadır. Bu bölüm, harcıyla, duvar tekniğiyle ve malzemesiyle kaleyle yakın özellikler gösterse de, su kanalı yapımında usta olan Urartular'ın hamam yapısına ilişkin herhangi bir eserlerinin olmayışı, bu yapının Roma döneminde inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

DEĞERLENDİRME

Sarp ve mustahkem bir yarımada üzerine inşa edilmiş olan kale, konum ve mimari bakımdan Urartu kaleleriyle ortak özellikler taşımaktadır.

Yapının iki vadinin kesiştiği konumda yer alması ve suyla bağlantısının olması, Urartu kalelerinde önde gelen husustur. Bu özelliği, Şeytan Kalesi, Doğubeyazıt Urartu Kalesi, Zivin Kalesi ve Kızlar Kalesi gibi diğer Urartu kalelerinde de görmek mümkündür. Bu yapılarda bulunan sarnıca, gizli su tunelleriyle su getiriliyordu.

Kalenin iki vadinin sınırladığı sarp bir konuma sahip olması da Urartu sur inşa tekniğinin bir sonucudur. Zira bu konumda inşa edilmiş kalelere üç yönden ulaşmak mümkün değildir. Girişin bulunduğu tek bir yönden ulaşılır ki, en tahkimli kısım bu kısımdır. Yukarıda saydığımız Urartu kalelerinde de aynı özellik söz konusudur.

Kalede kullanılan moloztaş malzeme ve Horasani harç, Kral Menua döneminde (M.Ö. 810-785) kale ve sur inşasında sıkça kullanılan malzemelerdir. Bu dönemde yapılan kalelerin hepsinde aynı malzeme kullanılmıştır.

Kalenin giriş kısmındaki üçgen biçimde öne taşınmış iki adet mazgal siperi Şeytan Kale'deki mazgallarla aynı olup, bu yapının Şeytan Kalesi ile aynı dönemde inşa edildiğini gösterir.³ Konum, mimari, malzeme ve teknik açıdan benzerlik de açıkça görülmektedir.

Yapıya, doğu ; kuzey ve güneybatı yönlerden gelen, 2,5-3m. genişliğinde yerin eğimine uyarak yokuş yapmayan, yeri düz bir biçimde kesen, sarp ve aşılması güç kesimlerden geçen yollar, tarihteki "Urartu Ordu Yolu" nun özelliklerini taşımaktadır.

Literatürde adı geçmeyen ve kesin inşa tarihi bilinmeyen Kurtkale'nin, iki vadinin kesiştiği yerde bulunması , su sarnıcının olması, suyla bağlantılı gizli su tunellerinin mevcut olması, sarp ve mustahkem bir konum arzemesi, Kral Menua döneminde şekillenen inşa tekniğinde ele

³ A.M. AKTEMUR: "Çıldır'da Şeytan Kalesi", A.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. IV, Erzurum, 1998, s.12-22.

alınması,⁴ kaleye gelen yolların Urartu ordu yolunun özelliklerini taşıması bunun Urartulara ait olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Urartular'dan sonra Kale ve çevresinin Çıldır'la birlikte sırasıyla, Med, Pers, Roma, Sasani, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Osmanlı gibi çeşitli uygarlıklara sahne olması nedeniyle, bu dönemlerde kaleye birtakım onarım ve eklemeler yapılmış bulunması mümkündür.

Tanıtma amacı ile ele aldığımız Kurtkale, Anadolu'nun zengin kültür hazinesinden sadece bir parça olup, Urartu kale mimarisine ışık tutabilecek önemli özellikleri üzerinde barındırıyor olması açısından büyük bir önem taşımaktadır.

⁴ Urartu mimarisinde, kıklopik, klasik ve uçkale yöntemi olarak bilinen üç tür sur inşa sistemi vardır. Kıklopik yöntemde taşlar oldukça büyük boyutlu ve çokgendir. İşpui (M.Ö. 825-810) dönemine ait Aşağı Anzaf ve Zivistan Kale, bu yöntemle inşa edilmiştir. İkinci yöntem olan klasik yöntem ise Menua'nın başa geçmesiyle şekillenir. Bu yöntemde taşların boyutları küçülerek moloztaş malzeme ve horasani harç kullanılır. Uçkale yönteminde ise taşlar çok daha düzgündür ve aralarında en küçük bir açıklık bırakılmadan örülür. Blokların dış yüzeyleri özenle işlenmiştir.

Resim -1 Kurtkale'den Genel Görünüm

Resim -2 Kurtkale-Girişin Solunda Kurt Figürü

Resim -3 Kurtkale Kuzeydeki Giriş

Resim -5 Kurtkale Gizli Su Tünelleri

Resim -4 Kurtkale Girişteki Üçgen Mazgal Siperleri

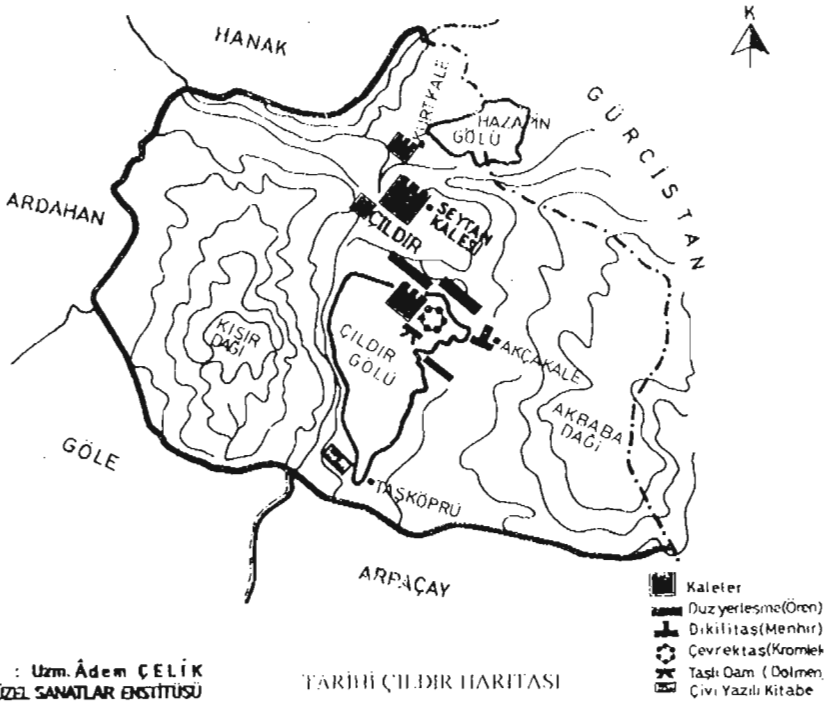
Resim -6 Kurtkale Şapelden

Resim -7 Kurtkale Güney Eteğindeki Hamam Kalıntısı

Resim -8 Güneydeki Hamam Kalıntısı

: Uzm. Adem ÇELİK
GÜZEL SANATLAR ENSTİTUSU

TARİHİ ÇILDIR HARİTASI